

Aedifico et Conservo.
Eskalacja jakości kształcenia zawodowego w Polsce.
Kontynuacja edycji projektu z I. 2010-2011

Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

MŁYNY NAD KAMIENNĄ (i jej dopływami), cz. 2

Kontynuując przegląd wybranych młynów wodnych nad rzeką Kamienną i jej wybranymi dopływami, w 2. części opracowania skoncentrujemy się na obiektach położonych wokół miasta Skarżyska-Kamiennej (woj. świętokrzyskie, miasto i gmina, siedziba powiatu skarżyskiego). Teren ten obfituje w różnego typu zabytki przemysłu i techniki. W czasach przedhistorycznych na obszarze dzisiejszego woj. świętokrzyskiego wydobywano i obrabiano krzemienie. Ok. II w. p.n.e. - III w. n.e. na znacznej części województwa (głównie w północno-wschodniej części Gór Świętokrzyskich) wydobywano i przetwarzano rudy żelaza. Pierwsze wzmianki o wsi Skarżysko pojawiły się w XIII w. Od wieku XV wymieniane były Skarżysko Kościelne i Skarżysko Książęce. W 1440 r. na terenie Bzina, wchodzącego w obręb dzisiejszego Skarżyska, funkcjonował młyn i „fabryka żelaza”, a w 2. połowie XVI w. wzmiankowano kuźnicę¹. Około roku 1780 pracował na terenie obecnej dzielnicy Skarżyska Dolnej Kamiennej „zakład żelazny”, a w 1828 r. – trzy fryszerki². Na miejscu tych ostatnich otworzono odlewnię (1881 r.), a następnie zakład wielkopiecowy³. Na terenie Rejowa w 1730 r. czynna była dymarka, a w 1770 r. wzniesiono wielki piec⁴. Na rzece Kamionce (prawym dopływem Kamiennej), na obszarze dawnego zbiornika Staropolskiego Okręgu Przemysłowego w Rejowie, powstał w XIX w. zbiornik retencyjny – o powierzchni ok. 30 ha i pojemności 1,2 mln m³. Aż do przełomu lat 80. i 90. XX w. zabezpieczał on potrzeby wodne najpierw Państwowej Fabryki Amunicji, a następnie - Zakładów Metalowych „Mesko”.

Historia (przynajmniej ta znana nam dzisiaj) młynów zlokalizowanych na terenie i w okolicy Skarżyska zaczyna się około XV w. Pracowało tu wówczas około dwudziestu różnych obiektów hydrotechnicznych⁵. Na Oleśnicy (lewym dopływie Kamiennej) wzmiankowany był wówczas młyn wodny zbożowy o nazwie *Possadzay*⁶. Wokół niego rozwinęła się osada Posadaj. Kwity poboru łanowego z 1622 r., przechowywane w archiwum parafialnym w Szydłowcu, podają, że w skład hrabstwa szydłowieckiego, do którego większych osad zalicza się Skarżysko-Książęce, wchodziło 19 wsi, liczne młyny, dwie kuźnice i dwie huty szkła, przy czym w samym Skarżysku-Książęcym wymieniano jeden młyn o dwóch kołach⁷. W 1836 r. podaje się wymiary pracującego w Kamiennej, obok m.in. dwóch fryszerok, dwóch węglarek, browaru i kuźni – młyna (19 łokci długości, 19 łokci szerokości i 4,5 łokcia wysokości)⁸.

¹ *Katalog Zabytków Budownictwa Przemysłowego w Polsce*, t. 2, *Województwo kieleckie*, red. J. Pazdur, z. 3, *Powiat Ilża, miasto Skarżysko-Kamienna, miasto Starachowice – województwo kieleckie*, opr. E. Krygier, Wrocław-Warszawa 1961, s. 21.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ W. Białek, *Młyny wodne. Echa Historii i stan obecny*, www.skarzysko.org.

⁶ K. Zemela, *Skarżysko-Kamienna – nadanie praw miejskich*, Skarżysko-Kamienna 2003.

⁷ <http://skarzysko.az.pl/index.php/historiamiasta/do-poczatku-xx-wieku>.

⁸ K. Zemela, *Skarżysko-Kamienna...*, op. cit.

Skarżysko-Kamienna (Posadaj) – w 1961 r. czynny był jeszcze młyn wodny zbożowy, wybudowany na miejscu poprzedniego w 1920 r.⁹ Trudno dziś, rzecz jasna, osądzić, czy obiekt zlokalizowany był w miejscu wzmiankowanego w końcu XV w. młyna *Possadzay*. Bliżej zainteresowanych tematem młyna w Posadaju odsyłam do interesującej dyskusji na forum mieszkańców Skarżyska-Kamiennej: <http://www.skarzysko.org/modules.php?name=Forums&file=viewtopic&t=6482>. Młyn z 1920 r. był drewniany, w konstrukcji szkieletowej, oszalowany. Wzniesiono go na palach, wbitych w dno Oleśnicy. Budynek założony był na planie prostokąta, z drewnianą komorą turbinową, przekryty wysokim dachem dwuspadowym, krytym eternitem. Nieduże, kwadratowe okna doświetlały wnętrze. Spiętrzenie wody następowało poprzez drewniany upust roboczy i jałowy z kamiennymi przyczółkami. Jak podaje *Katalog Zabytków Budownictwa Przemysłowego w Polsce*, od 1920 r. we młynie pracowała turbina własnej konstrukcji, przemiał następował na jedną parę walców i jedno złożenie kamieni młyńskich¹⁰. Opracowanie podkreśla stan dobry obiektu jeszcze w roku 1961.

Fot. 1. Skarżysko-Kamienna (Posadaj), młyn wodny zbożowy (wg *Katalog Zabytków Budownictwa Przemysłowego w Polsce*, t. 2, Województwo kieleckie, red. J. Pazdur, z. 3, Powiat Iłża, miasto Skarżysko-Kamienna, miasto Starachowice – województwo kieleckie, opr. E. Krygier, Wrocław-Warszawa 1961)

Nowy Młyn – obiekt wybudowany został w 1930 r., na miejscu istniejącego przedtem, spalonego młyna, jako budynek drewniany, w konstrukcji szkieletowej, oszalowany, na podmurówce z kamienia, wystawiony na palach wbitych w ziemię¹¹. Założony na planie prostokąta, z drewnianą komorą na turbinę. Elewacje przeprute przez nieduże, prostokątne

⁹ *Katalog Zabytków...*, op. cit., s. 22.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, s. 15.

okna. Dach dwuspadowy, kryty eternitem. Upust roboczy i jałowy drewniany, z kamiennymi przyczołkami. Napęd na turbinę konstrukcji własnej, a przemiał na jedną parę walców i jedno złożenie kamieni młyńskich. *Katalog Zabytków Budownictwa Przemysłowego w Polsce z 1961 r.* określa stan zachowania obiektu na dość dobry; młyn był wówczas jeszcze czynny. Obecnie, wpisany do rejestru zabytków obiekt, pozostający w rękach prywatnych, jest w stanie znacznie posuniętej dewastacji, a urządzenia wodne są niekompletne¹².

Michałów, położony w gm. Skarżysko-Kościelne, w powiecie skarżyskim – na przestrzeni XVII-XX w. istniały i pracowały tu cztery młyny wodne na Kamiennej i jeden młyn na Żarnówce¹³. Młyny te prowadziły działalność usługową dla okolicznych mieszkańców. Jednym z czynnych w 1. poł. XX w. michałowskich młynów był tzw. młyn Piaska. Na miejscu drewnianego, czynnego przed I wojną światową, wystawiono nowy, pracujący do 1947 r. (od 1932 r. posiadał on napęd na turbinę wodną)¹⁴. W tymże roku wystawiono kolejny młyn – drewniany, o konstrukcji szkieletowej, oszalowany, wzniesiony na podmurówce z kamienia. Trzykondygnacyjny obiekt przekryto dachem dwuspadowym. Obiekt pracował jeszcze w 1961 r. (*Katalog Zabytków Budownictwa Przemysłowego w Polsce* określał go jako czynny, z przemiałem w oparciu na jedną parę walców i perlak). Obiekt obecnie wykorzystywany jest na cele agroturystyczne, funkcjonuje tu m.in. stadnina koni fiordzkich, a od 2005 r. na terenie Rezerwatu Archeologicznego Rydno w gospodarstwie „Stary Młyn” w Michałowie Piaska organizowany jest majowy „Piknik Archeologiczny”.

Michałów Mały – na dopływie Kamiennej, Żarnówce, pracował młyn wodny zbożowy, usytuowany poniżej miejsca, na którym zlokalizowana była dawna kuźnica¹⁵. *Katalog Zabytków Budownictwa Przemysłowego w Polsce* wzmiankuje jedynie zachowaną groblę i zarys dawnego stawu.

Parszów (wieś w powiecie starachowickim, gm. Wąchock) – na rzece Żarnówce istniały i pracowały trzy młyny wodne zbożowe. Nieznana jest data ich budowy, przypuszczalnie był to wiek XIX (w jednym z nich wyryta na siestrzanie prawdopodobnie data budowy: 1859¹⁶). Obiekty zlokalizowano w niedużym od siebie oddaleniu. Budynki były drewniane, częściowo murowane, dachy kryte gontem. Zachowały się jedynie szczątki dawnych budowli. Na bezimiennym dopływie Żarnówki zlokalizowany był jeszcze jeden młyn wodny zbożowy, o którym jednak brak jest danych i szczegółowych informacji.

¹² W. Białek, *Młyny wodne...*, op. cit.

¹³ Grupa Odnowy Michałowa, *Plan odnowy miejscowości Michałów na lata 2007-2013*, Michałów 2010.

¹⁴ *Katalog Zabytków...*, op. cit., s. 18.

¹⁵ *Ibidem*, s. 14.

¹⁶ *Ibidem*, s. 17.

Fot. 2. Parszów, młyn wodny zbożowy (wg Katalog Zabytków Budownictwa Przemysłowego w Polsce, t. 2, Województwo kieleckie, red. J. Pazdur, z. 3, Powiat Iłża, miasto Skarżysko-Kamienna, miasto Starachowice – województwo kieleckie, opr. E. Krygier, Wrocław-Warszawa 1961)

Fot. 3. Parszów, młyn wodny zbożowy (wg Katalog Zabytków Budownictwa Przemysłowego w Polsce, t. 2, Województwo kieleckie, red. J. Pazdur, z. 3, Powiat Iłża, miasto Skarżysko-Kamienna, miasto Starachowice – województwo kieleckie, opr. E. Krygier, Wrocław-Warszawa 1961)

Nieużytkowane, dawno niespełniające roli, do jakiej zostały stworzone, drewniane młyny wodne popadają w stan coraz większej dewastacji i zapomnienia. W porównaniu do lat 50. i 60., kiedy dokonano ich inwentaryzacji w ramach *Katalogu Zabytków Budownictwa Przemysłowego w Polsce*, jest ich o ok. 90% mniej. Nie chroni ich także wpis do rejestru zabytków. Tylko niektóre mają to szczęście, że przyciągnęły uwagę nowego właściciela, człowieka z wyobraźnią i potencjałem finansowym do ich adaptacji do nowej funkcji. Agroturystyka, mini-dom kultury, hotel, kawiarnia czy galeria miejscowego twórcy to dziś chyba jedyna szansa na ich utrzymanie. Niektóre wpisane są do miejscowych planów inwestycyjnych. Oby takich przypadków, kiedy terenowe władze widzą potencjał w starych murach, było jak najwięcej. Współpraca publiczno-prywatna w obszarze rewitalizacji dziedzictwa to większa szansa na uratowanie zabytku, a często i całkiem wymierna, ekonomiczna korzyść dla regionu, turystyki, gospodarki.

Leopold Komar